

**FRANSIZ MANDA YÖNETİMİ DÖNEMİNDE
İSKENDERUN SANCAĞI (HATAY)'NIN
SOSYO-EKONOMİK VE SİYASAL DURUMUNA
İLİŞKİN BAZI KAYITLAR*
(1918-1939)**

*Doç. Dr. Şerife YORULMAZ***

A. Giriş

17 .yüzyıl başlarında Doğu ticaretinde Halep önemli bir yere sahip olup 200.000'den fazla nüfusu vardı. Bağdat, İran ve Hindistan ile yapılan ticaret bu dönemde Halep üzerinden gerçekleşiyordu. 1612'de Halep'teki Fransız halkı İskenderun'a taşınmıştır. İskenderun'un ayrıcalığı ise bütün Suriye kıyısının tek limanı olmasıydı. Diğerleri ise sadece gemilerin az çok güvenilir demirleme yerleri yani açık limanlardı¹.

Doğu Akdeniz bölgesi bilindiği üzere geleneksel Doğu-Batı ticareti bağlantısının gerçekleştiği en önemli alanlardan biriydi. Keşiflerle yeni yollar ve yeni ticaret alanları ortaya çıksa da "Levant" denilen bu bölge tarih boyunca ekonomik, siyasi ve stratejik açıdan önemini korumuştur.

Fransız kaynaklarının 20. yüzyıl başlarında Suriye için oldukça geniş bir sınır tanımlaması vardır. Bu sınırın Fransız çıkar bölgesini ifade ettiği

* V. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu'nda (Antakya 17-18 Ekim 1998) bildiri olarak sunulmuş olup başlık ve planında bazı değişiklikler yapılmıştır.

** Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1. Archives Departementales de l'Aude, Sous-Serie 12 J, *Fonds Albert Sarraut*, no. 12 J 621; Chambre de Commerce de Marseille, *LETTRE A Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères sur la QUESTION DE LA SYRIE suivie d'une Note sur la Valeur Economique de ce Pays*, Typographie et Lithographie Barlatier, Marseille, 1915, s.14. Şubat 1995 ve Ağustos 1999'da, Fransa'da Aude Bölgesi merkezi Carcassonne'da bulunan Yerel Arşiv (Archives Departementales de L'Aude)'de, Lozan Anlaşması sonrası Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi olup daha sonra çeşitli kabinelerde Koloni, Denizcilik, İçişleri ve Eğitim Bakanlıkları yapan, 1933 ve 1936'da ise Meclis Başkanlığı görevinde bulunan Albert Sarraut'un özel belgeleri (aile arşivi buraya devredilmiştir) üzerinde yaptığımız çalışmalar sırasında Türkiye'yi de ilgilendiren çeşitli yayın ve dökümanlara rastladık. Bu belge ve dökümanlar, "Sous-Serie 12 J, *Fonds Albert Sarraut*" olarak tasnif edilmiştir.

anlaşılmaktadır. Buna göre Suriye, "batıda Akdenizden doğuda Fırat'a, güneyde Kızıldeniz körfezi ve Akabe limanına doğru yönelen ve El-Ariş'ten itibaren belirlenen bir sınır içinde Antitoroslardan Toroslara uzanan bölgeyi içermektedir." Fransızlar için ekonomik ve siyasi açıdan çok önemli olduğu bilinen bu alanın Kilikya olarak bilinen bölgeyi de kapsayacak şekilde genişletildiği ve batı sınırının Antalya bölgesine kadar dayandırıldığı görülmektedir².

Fransız hükümetleri Suriye'yi tıpkı İstanbul ve Boğazlar gibi çok büyük öneme sahip bir bölge olarak değerlendirmiyordu. Suriye bölgesi Fransız diplomasisi açısından geleneksel bir eylem alanı olmuştur. Ayrıca Fransız donanmasının rahatlıkla ulaşabileceği bir konumdaydı. Bu nedenle Fransızlar, Suriye bölgesini bir gün toprak isteğinde bulunabilecekleri ve bu yüzden Fransız nüfuzunun önceliğini sürdürmenin zorunlu olduğu olağanüstü siyasi öneme sahip bir alan olarak görmüşlerdir³.

Batılı güçlü devletler, "Doğu Sorunu" adı altında Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl paylaşacaklarını planlarken aynı zamanda birbirleri ile açık veya gizli rekabet halindeydiler. Örneğin Fransa'ya göre, "İngiltere, sadece 1907'de İngiliz Rus anlaşmasıyla belirlenmiş olup İngiliz yönetimindeki İran topraklarını değil Akdeniz'e girişin İskenderun Körfezi'nden olacağı Hindistan'ı Fırat'a, Fırat'ı da Hindistan'a bağlayan gerçek ve yeni bir İmparatorluk alanı olarak Mezopotamya'yı düşünüyordu. Çanakkale Boğazı üzerinden Rusların İstanbul'a yerleşmesi halinde, ülkelerinin uğradığı zararları karşılamak için bazı bölgeleri elde etmek ve böylece ciddi bir değişikliğe yönelmek düşüncesi İngilizlerin bazılarında hala mevcuttur. Bu düşünceler ise Fransa'ya göre kendisinin "tarafsız tutumuna" uygun değildir"⁴. Bu çıkar politikaları ve çekişmeler, daha sonra yeni pazarlıklarla birlikte farklı sonuçlar ortaya koymuştur.

Fransa için Suriye⁵ ünitesi Birinci Dünya Savaşı sonunda oluşturulmuştur ve doğal olarak bunda İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan gizli anlaşmaların ve en başta da Sykes-Picot Anlaşmasının etkisi vardır. Batılı devletlerin "Doğu Sorunu" olarak adlandırdıkları Osmanlı toprakla-

2. Bkz. Ek; Marsilya Ticaret Odası Başkanı Adrien Artaud tarafından 1915'de Fransız Dışişleri Bakanına sunulan "Suriye Sorunu Hakkında (Bu ülkenin Ekonomik Değeri Üzerine Not) Rapor"un ekinde verilen harita.
3. L. Bruce Fulton, "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Editör. Marian Kent, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s.165.
4. Archives Departementales de L'Aude, Sous-Serie 12 J, *Fonds Albert Sarraut*, no.12 J 619; Başkan Albert Sarraut imzasıyla Fransız Dışişleri Bakanına gönderilen rapor, tarihsiz, s.8.
5. 1915'de bölgenin nüfus açısından durumuna baktığımızda Fransız kaynakları 1915'de Suriye nüfusunu yaklaşık olarak 1.401.000, Antakya'nın 25.000 ve İskenderun'un ise 10.000 olarak vermektedir. Bkz. Chambre de Commerce de Marseille, *a.g.e.*, s.12; Bu rakamlar İstanbul'daki Alman Elçisine danışılarak 1915'de hazırlanan I' Almanach de Gotha'dan ve İngiliz Konsolosluk raporlarından elde edilmiştir.

rı üzerindeki paylaşma savaşı ve rekabet, büyük savaşın bir provası gibidir.

Erdal İter'in Fransa'nın 1921-1930 dönemi Türkiye politikasından sözeden bir risaleyi tanıtan yazısı da yukarıda da üzerinde durduğumuz gibi Fransa'nın Doğu politikasını doğrulamaktadır. Risale özellikle 10 Temmuz 1931 tarihli "*Revue Politique et Parlementaire*" de yayınlanan bir makaledeki iddiaları (Fransız iddiaları) cevaplamaktadır. Burada "*Fransız eserleri ve Fransa'nın Suriye'de tatbik ettiği idare tarzı tetkik edilince, gayelerinin Şark'a doğru uzanmak ve endişelerinin İngilizlerin Suriye'yi yani Fransa'yı Dicle vadilerinden ayırmak olduğu görülür*" denmektedir⁶.

Türkiye ile Suriye sınırının belirlenmesi konusunda 30 Mayıs 1926'da imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi'yle başlayan süreç ancak 22 ve 29 Haziran 1929 ve 3 Mayıs 1930 tarihlerinde imzalanan protokollerle sınırın belirlenmesiyle sonuçlanmıştır⁷.

Yine yukarıda sözünü ettiğimiz Fransızların Doğu politikasını işleyen yazıya göre, makalenin sahibi olan Fransız yazar çizilen güney sınırını da beğenmemektedir. Ona göre; "*bu hudut, Fransa için birçok zararları mucib olmuştur. Asya içerlerine doğru mühim bir kapı olan İskenderun limanı Türk topraklarının tesiri altına girmiş, Halep de aynı tehlike karşısında kalmıştır. Nusaybin, demiryolunun cenubunda olduğu halde murahaslarımız vaziyeti bilmediklerinden orasını Türklere bıraktılar. Hudud öyle bir vaziyet aldı ki, vagonun sol kapısı Türkiye'de, sağ kapısı Suriye'de bulunmaktadır*"⁸. Bu da Fransızların bölgeyi Fransız sömürge kolonilerinden biriymiş gibi değerlendirdiklerine başka bir kanıttır.

B. Türk-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Hatay Sorunu'nun Gündeme Gelmesi ve Bölgede Tarafların Propaganda Savaşı

1930'lu yıllara gelindiğinde dünyadaki gelişmeler Fransa'yı Suriyelilerle anlaşmaya ittiği gibi, Türkiye'nin de İskenderun Sancağı konusunda Fransa ile zorlu bir sürece girmesine neden olmuştu.

Hitler'in 1936 baharında ordusunu Ren ırmağının batısına geçirmesi ardından İtalya'nın Habeşistan'a girmesi Fransa'nın Akdeniz politikasını etkilemiştir. Fransa, uzun görüşmelerden sonra 9 Eylül 1936'da Suriye ile bir anlaşma yapmış ve bu anlaşma 22 Aralık 1936'da imzalanmıştır.

6. Erdal İter, "Fransa'nın Suriye'yi İşgaline Dair Yayınlanmış Bir Risale", *Atatürk Yolu*, sayı.17, Ocak 1996, s.64.
7. Mehmet Gönlübol-Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.85-87; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt.1, Ankara, 1983, s.282.
8. Erdal İter, *a.g.m.*, s.65.

Bu anlaşmanın Türkiye açısından yorumu şöyledir; Anlaşma, 20 Ekim 1921'de Ankara'da imzalanan ve İskenderun Sancağı'nı ayrı bir varlık olarak tanıyan Türk-Fransız anlaşmasının uygulanmasını Türkiye'nin rızası olmadan Suriye'ye devretmek anlamına gelmektedir. Türk hükümeti buna itiraz ederek, Fransız hükümetinin İskenderun Sancağı halkı ile de, Suriyelilerle yaptığı anlaşmaya benzer bir anlaşma yapmasını istemiştir. Fransa'nın bunu kabul etmemesi anlaşmazlığın büyüyerek sürmesine neden olmuştur. Mücadele, diplomatik alanda notalarla sürerken Fransız manda yönetiminin de Sancak'ta Türkiye aleyhine faaliyetlerde bulunduğu ve bu anlamda Suriye milliyetçileri ile Fransızların zaman zaman uyum içinde oldukları gözlenmiştir.

Fransız Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin 9 Kasım 1936 tarihli notasına 10 Aralık 1936'da verdiği cevapta, Türkiye'nin isteğinin Suriye ve Lübnan ile olduğu gibi İskenderun ve Antakya halkı delegeleri ile de bir anlaşma yapılması olanağının incelenmesine dair olduğunu belirtmiştir⁹. Bunu 17 Aralık 1936'da Türk hükümetinin notası izlemiştir. Burada birçok fedakarlıklarla şimdiye kadar elde etmiş olduğu haklardan Türkiye Cumhuriyeti'nin vazgeçmeyeceği belirtildiği gibi bu hakların her ne şekilde olursa olsun "*tağyir*" edilmesini yani herhangi bir şekilde değiştirilmesini de kabul edemeyeceği belirtilmiştir¹⁰. Türkiye, Sancak konusuna, Montrö Sözleşmesi'yle Boğazlarla ilgili isteklerini elde etmiş olarak ve dünyadaki son gelişmeleri de iyi değerlendirerek güvenle yaklaşmaktadır.

Suriyeliler, Manda yönetimine karşı mücadele verirken, Manda idaresinin kalkması gündeme geldiğinde özel konumunu bildikleri halde Sancak bölgesini de elde etmek için bu defa Manda yönetiminden yani Fransa'dan destek istemekte ve bunu elde etmekte de fazla zorlanmamaktadırlar. Elimizdeki bilgiler bunu doğrular görünmektedir. Bütün bunlara rağmen bir güvensizlik yani Fransızların desteğini kaybetme kaygısı da sezilmektedir. Ancak Fransızların ve Suriyelilerin Türkiye aleyhine yürüttükleri faaliyetlere karşılık Türkiye de bazı çalışmalar yapmaktadır.

Belgeler, Türkiye'nin de, bölgede önemli sayılabilecek bir propandaya girişmiş olduğunu göstermektedir. İki ülke arasındaki anlaşmazlık devam ederken her iki taraf da kendi tezi doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmüştür.

Dönemin Türk İstihbarat Örgütü olan MEH(Milli Emniyet Hizmetleri ya da MAH-Milli Amale Hizmet) Teşkilatı'nın¹¹ elemanları, Hatay Sorunu'nun net bir şekilde ortaya çıktığı 1936 yılında bölgenin durumuyla ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlayarak ilgililere sunmuşlardır. Bu raporun

9. ATASE Arşivi, *İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu*, Dosya:12, Belge no:25.

10. ATASE Arşivi, *Adı geçen koleksiyon (a.g.k)*, Dosya:12, Belge no:22.

11. Teşkilat, 5 Ocak 1927'de Milli Emniyet Hizmetleri adıyla kurulmuş ve uzun bir süre görev yaptıktan sonra yeni bir yapılanmayla MIT oluşturulmuştur.

hazırlanmış gerekçesi doğal olarak Türkiye'nin, Hatay Sorunu'nun çözümü konusunda izleyeceği politikaların ve stratejilerin oluşturulması ve belirlenmesiyle ilgili olmalıdır.

Birbirinin devamı iki parçadan oluşan Rapor, 9 ve 19 Aralık 1936 tarih ve 3477 ve 3557 sayılı yazılarla MAH tarafından Genel Kurmay Başkanlığı'na sunulmuştur. Sözkonusu rapor, İskenderun-Antakya ve çevresinin 1918'den önceki ve sonraki idari, sosyal ve ekonomik durumuyla ilgili bilgileri içermektedir¹². Bu bilgiler bölgenin durumunu anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Raporu hazırlayanlar, sosyal duruma ilişkin olarak bazı yazarlardan alıntılar yapmışlardır. Bu alıntıların Türk propagandasına dayanak oluşturabilecek içerikte olduğu görülmektedir. Burada Sancak'ta ki çeşitli etnik ve dinsel toplulukların sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik durumlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Raporun bu bölümü şöyledir;

General Jako diyor ki: "*Sancak'ta Türk dili hakimdir. Arap dili yayılmıştır. Fakat Arapça yalnız Aleviler ve hristiyanlar tarafından kullanılır. Alevilerin büyük bir kısmı, Ermeniler, Rum ve Ortodoksların çoğunluğu Türkçe bilirler...*

Antakya ağaları İstanbul'da iyi bir eğitim görmüşlerdir. Çocuklarını da Avrupa'ya/Türkiye'ye yolladıklarını da Bazanti uzun uzadıya yazmaktadır/göndermektedirler. Dini ve sosyal bütün konular hakkında bilgi sahibidirler. Dünya hayatıyla alakadar olup Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi gelişmeleriyle ilgilenirler, gazete ve dergilerini okurlar, kulüpler kurarlar, terbiye ve misafirperverlik geleneklerini sürdürürler".

12. Rapor, bölgenin Eskiçağ'dan o güne dek tarihine ilişkin kısa bir değerlendirmeye başlar. Buna göre; İskenderun Sancağı'nın tarihi, Antakya'nın tarihiyle ilişiktir. Milattan 300 yıl önce kurulan Antakya şehri, 236 yıl Yunan, 460 yıl Romalı, 242 yıl Bizans, 530 yıl Müslüman, 117 yıl yine Bizans, 13 yıl Türk, 170 yıl Frank istila ve egemenliğinde bulunmuş, 1268'de Mısır Memlukları tarafından fethedildikten sonra bu Türk egemenliği, Mısırlı İbrahim Paşa idaresi de dahil olmak üzere son senelere kadar "1268-1918" devam etmiştir. Milattan 300 yıl önce başlayan Yunan egemenliğinden önceki tarihini kesin olarak bilmek olanaklı olamamakla birlikte Milattan 3000 yıl önce Sümer krallarının Amanos ve Kızıldağ ormanlarından kereste getirdikleri hatta incir, üzüm ve gül gibi bazı ağaç ve meyvaları buradan memleketlerine götürdükleri anlaşılmaktadır. Milattan önce 1600'lerde Antakya bölgesi Mısırlıların eline geçmiş, 1179'da Hitit istilasına uğramıştır. Bir süre küçük küçük krallıklara bölündükten sonra, 845'de Asuriler tarafından feth, 698'de bu Asuri istilası İskenderun'a kadar genişlemiştir. Yunan kolonileri, 650'den itibaren sahillerinde kurulmaya başlamıştır. 548'deki İran istilası, 332'de yerini Büyük İskender'e ve Yunan egemenliğine bırakmıştır. Amanos dağlarının bir süre Kilikya Ermeni krallarının idaresinde kaldığını da kayıt lazımdır. İki defa kurulmuş olan bu Ermeni krallığı, her ikisinde de Türk taarruzuna uğramak suretiyle mahvolmuştur. Birinci Sis Ermeni Krallığı'nın yıkılış tarihi 1357, ikinci yıkılış 1516. Ermeni krallıkları daima yabancıların taarruzları karşısında kalarak tam anlamıyla egemen olamamıştır ve Amanos dağlarından aşağıya Antakya ovasına da inememiştir. Bkz.ATASE Arşivi, a.g.k., Dosya:13, Belge no:58-59.

*Aleviler sosyal açıdan rüşd sahibi değildirler. Malesef Alevilerde milletin menfaatini müdafaa edecek ve onlara rehber ve mümessil olacak bir münevver zümre yoktur*¹³.

Yarbay Besmond diyok ki: "*Arap ve Rum Ortodokslar münevver bir zümre teşkil ederler.*" Bu söz Müslüman ve Alevi Arapların geri kaldıklarına bir işarettir¹⁴.

Yine Jako'dan şu cümle alınmıştır; "*Ermeniler İtalyan propaganda-sının çalışmasına rağmen Fransa için dahili hesap bir unsur addedilebilir*"¹⁵. Yani buradaki Ermenilerin İtalyan propagandalarına rağmen Fransa'nın çıkarları doğrultusunda değerlendirilebilecek potansiyel bir güç olduğu vurgulanmış ve bu da Türk İstihbaratçılarının dikkatinden kaçmamıştır.

Rapora göre, Jako, Sancak'taki unsurlar hatta hıristiyanlar arasındaki anlaşmazlıkları sözkonusu ederken şu değerlendirmede bulunmaktadır; "*Nitekim Sancak mebusları 1926'da Sancak'ın muhtariyetini-yani Suriye'den ayrılmasını-istemişlerdir ki; filvaki ancak böyle bir rejimin himayesi altında memleketin iktisadi hayatı gelişebilir*"¹⁶.

Rapor'da kaynak adı belirtilmeden Bazanti adlı yazardan da şu cümleler alınmıştır; "*100 hektardan fazla parçalardan oluşan büyük arazi sahipleri Türklerdir. İncelemelerimizden görülmektedir ki Türk unsuru hala arazinin başlıca sahibidir. Mahalli sanatlarda önemli bir yer işgal etmektedir. Bu sanat sahiplerinden büyük bir kısmını Sünni Müslüman Türkler, yani sadece Türkler oluşturur.*" Bazanti'nin, Sancak'ta Arapça'nın yaygınlaşmasına verilen önemi kaydettiği belirtildikten sonra yine Onun şu cümleleri yer alır; "*Arap kültürünün terakkisi Anadolu vekayine tabiatle iştirak eden Sünni Türk kitlesine tesir icra edememiştir...Sancak'ta mühim olan Türkçe konuşan ahalî Suriye'nin heyet-i umumiyesine nazaran küçük bir ekalliyettir*"¹⁷.

Raporu hazırlayanlar, Sancak köyleri ile ilgili olarak da bilgi toplamışlardır. Burada hangi köylerin Türk, Arap, Alevi yada Ermeni köyü olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Raporun son cümlesi dikkat çekicidir. Burada Fransızca kitapların, "*İçinde Fellah Arap rençber çalışan ve ikamet eden bir kısım Türk köylerini*" kasıtlı bir şekilde Arap olarak kaydettikleri¹⁸ ayrıca Amanos'ta bugün 8-10 haneli Atik köyünden başka Ermeni köyü olmadığı belirtilmektedir¹⁹.

13. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:35; Raporda kaynak, Antakya-Turizm Merkezi, 2. Cilt, s.445 olarak belirtilmiştir. Dönemin yerel basın vs. kaynaklar tarafımızdan taranmakta olup Hatay'ın sosyo-ekonomik tarihine ilişkin geniş çaplı ayrı bir çalışmaya başlanmıştır.

14. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:35.

15. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:36.

16. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:36.

17. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:36.

18. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:37.

19. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:58-59.

Yine raporda Sancak yönetiminin Türk unsurunun aleyhine bir politika izlediği çeşitli gerekçelerle yinelenmektedir. Örneğin kültür konusunda gelişmeye engel olmak için izlenen yolun köylüleri okulsuz bırakmak, kasabalardaki okullarda öğrenciye ulusal varlıklarını unutturmak, mutaassıp yani tutucu eşrafı himaye ederek bunları ezdirmek ve Arapçanın yerleşmesi için çalışmak olduğu vurgulanmaktadır²⁰.

Raporun içerdiği bilgiler o dönem için oldukça önemlidir. Çünkü bu bilgiler, Türkiye'deki ilgililerin bölge toplumuna ilişkin bilgilenmesini sağlayacağı ölçüde Fransızların yaklaşımlarını ve politikalarını öğrenmek açısından da önemli ipuçları vermektedir.

C. Fransız Manda Yönetimi Dönemi'nde İskenderun Sancağı

1. İdari Yapı

Bölgede Birinci Dünya Savaşı sürecinden başlayarak idari açıdan önemli değişiklikler olmuştur. Söz konusu değişiklikler şöyle belirtilebilir.

13 Ekim 1918'de İskenderun ve çevresi Fransızlar tarafından işgal edilmiş; 27 Kasım 1918'de İskenderun Sancağı²¹ kurulmuştur. Bunu 8 Ağustos 1921'de Sancak'ın bağımsızlığı; 12 Eylül 1921'de "Bayırbucak" nahiyelerinin Lazkiye'ye bağlanması; 18 Mart 1927'de Sancak'ın Suriye Devleti'nden ayrılıp bağımsızlığını ilan etmesi; 23 Nisan 1927'de bağımsız devletin kuruluşu ve 12 Haziran 1927'de tekrar Suriye'ye bağlanması²² izlemiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeler Anadolu'da bir Kurtuluş Savaşını gösterirken, bir süre önce Osmanlı ordusunun boşalttığı Suriye'de ve özel bir statüde olmak üzere İskenderun Sancağı'nda Fransız manda rejimi kurulmuştu. Ayrıca Suriye dört bölgeye bölünmüştü. Bu doğal olarak milliyetçilerin hiç hoşuna gitmemişti.

20. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:34.

21. İskenderun Sancağı'nın önemli bir kısmını oluşturan Antakya'nın yakın tarihine baktığımızda belli başlı gelişmeler; Mısırlı İbrahim Paşa'nın Antakya'yı ele geçirmesi, 1840'da İngiliz filosunun yardımıyla kentte bir eşraf idaresinin kuruluşu, 1893'de kolera salgını ve 4000 Rum'un memleketi terketmesi, yine 1893'de Londra Komitesi'nin Musa Dağı'ndaki Ermenileri silahlandırması, 1909'da Antakya'da Ermeni çatışmaları ve 1915'de Musa Dağı Olayı²¹ şeklinde belirtilebilir. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen olaylara bakıldığında ise; İbrahim Hennano tarafından şehrin Arap hükümetine bağlanması, Belen'deki Türk kuvvetlerinin şehre girmesiyle Arap hükümetinin şehri terketmesi, 7 Aralık 1918'de bir Fransız-Ermeni müfrezesinin gelişyle tekrar Arap hükümetinin kuruluşu, Şubat 1919'da Arap hükümetinin şehri terketmesi ve Fransız işgali, 1920'de Türk çetelerinin şehri işgali ve 1920, 1921, 1922 ve 1923 yıllarında çete savaşları belirtilebilir. Bkz. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no: 59.

22. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:61.

Fransızlara göre, mandater güç için egemenliğini sürdürmek amacıyla ülkeyi parçalara bölmek şaşırtıcı değildi. Aynı zamanda değişik ırk ve dinler gözönüne alınarak her grubun ve her hareketin tatmin edilmesi düşüncesiyle bu tür ayrı devletler oluşturulması normaldi²³. Fakat sözkonusu topluluklar manda rejimine razı olmadıklarını sürekli olarak ortaya koymuş ve mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Bu nedenle de Fransa, Suriye ve Hatay (İskenderun Sancağı) bölgesinde çok rahat kalamamıştır.

Lozan sonrasında Fransa'nın-eski ayrıcalıklarına kavuşmak doğrultusundaki- Türkiye politikasında çeşitli konulara ilişkin yaklaşımlar ve planları Türkiye Büyükelçisine verdiği gizli talimatlardan açıkça anlaşıl-maktadır. Burada, Sancağın durumuyla ilgili olarak "İskenderun ve Antakya Özel Rejimi" başlığı altında şöyle denmektedir; "Bildığınız gibi yeterli çoğunlukta Türk kökenlinin bulunduğu Antakya ve İskenderun bölgesinde, Ankara Anlaşması'na uygun olarak özel bir rejim kuruldu. Türk Hükümeti bundan tamamıyla hoşnut sayılmaz. Bu anlaşmanın bütün kurallarını uygulamadığımızdan yakınıyor. Türk Hükümetine hatırlatmanız gerekir ki, % 38.5'lik bir Türk kökenli nüfus için bu bölgenin Türk kökenli memurlarının oranı %43'tür. Ayrıca 40 okuldan 22'sinin ve Antakya Lisesi'nin dili Türkçedir. O halde Ankara Anlaşması'nın maddelerini en liberal şekilde Türk azınlık lehine uygulamak zorundayız"²⁴.

Nüfus değerleri genellikle görecelidir. Ancak burada Türklerin azınlık olarak nitelendirilmesi dikkat çekicidir. Ankara Anlaşması'nın Türkler lehine uygulanması ise pek gözlenememektedir.

Manda yönetimi döneminde Fransız kaynakları bölgeyi gerçekte bir Fransız sömürü alanı olarak algılamakta ve yorumlamaktadır.

Hatay ilinin Fransız idaresindeki mülki yapısı 3 kaza ve 15 nahiyeden oluşmaktadır. Antakya kazasının nahiyeleri; Ordu, Kesep, Süveydiye, Bityas, Yukarı Kuseyr(Şeyh köyü), Orta Kuseyr(Babutrın), Aşağı Kuseyr(Karsu), Harbiye ve Karamurt(Avakya)'dır. Kırıkhan kazasının nahiyeleri ise Kırıkhan, Reyhaniye, Hacılar ve Beylan'dır. İskenderun kazasının merkezleri de İskenderun ve Arsuz'dur. Fransız yönetimi köyleri de gösteren bir harita hazırlamış fakat bu haritalarda bazı köyler unutulmuştur. Söz konusu haritalarda köyler irksal bir ayrımla sınıflandırılmıştır. Buna göre köyler; Türk köyleri, Alevi Türk köyleri, Çerkez köyleri, Kürt köyleri, Hıristiyan köyleri, Ermeni köyleri, Arap (Sünni)köyleri ve muhtelit (karışık) köyler olarak belirtilmiştir. Faik Türkmen, sözkonusu

23. Archives Departementales de L'Aude, Sous-Serie 12 J, *Fonds Albert Sarraut*, no. 12 J 619, Camille Fidel; *Liban, Syrie, Palestine, Transjordanie-Notes de Voyage*; Extrait de la "Depeche Coloniale" de "Mer et Colonies" et de la "Revue des Questions Coloniales et Maritimes", Edition de la Societe des Etüdes Coloniales et Maritimes, Paris, 1933, s.6.
24. Archives Departementales de L'Aude, Sous-Serie 12 J, Fonds Albert Sarraut, no.12 J 414, s. 18.

haritalarda unutulmuş köylerden bazı Türk köylerini de eklemiş olduğu bir liste vermektedir²⁵.

1932'de başta Suriye ve Sancak bölgesi olmak üzere Ortadoğu'da Fransız mandasındaki bazı bölgelere geziye çıkan ve gözlemlerini aktaran Camille Fidel'e göre, Suriye'nin denize çıkışı sağlayan limanların önemi büyüktür. Fakat Fransız mandasındaki devletlerin toprakları ortak bir gümrüğe tabidir. İç bölgelerde bir gümrük engeli yoktur. Bölge limanları Beyrut, Tripoli ve İskenderun'dur. İskenderun, Halep'in limanı durumundadır. Bu limandaki hareketlilik, Beyrut'takinden daha azdır. Fakat iç bölgeler için denize muhtemel bir çıkış yolu olması dolayısıyla önemlidir. Yine O'na göre, halkların çıkarları düşünülecek olursa sahil bölgelerindeki fiili ve hukuksal durumun devam ettirilmesi uygun gözükmemektedir. Suriye Cumhuriyeti'ne gelince, Fransa gerekli koruyuculuk ve bazı garantiler altında bu devletle ona bağımsızlığını verecek olan bir anlaşma yapılabilir²⁶. Bu değerlendirmenin Fransa'nın resmi politikasıyla uyumlu olduğu kısa bir süre sonra 1936'da Fransa'nın Suriye ile yapmış olduğu anlaşmadan anlaşılmaktadır. Ancak burada Sancak ile ilgili bir bağımsızlıktan söz edilmemektedir.

1932'de Antakya'ya da uğrayan Camille Fidel, Fransız mandası altındaki yerler arasında durumu en karışık olan bölgenin İskenderun Sancağı olduğunu belirtmektedir. Ona göre; burada Türkler, nüfusun %35 yada 40'ını oluşturmaktadırlar. Türkiye sınırı İskenderun limanına 20 km uzaklıkta bulunmaktadır. İskenderun ve Antakya bölgesi - ki bir çeşit Alsace-Lorraine - burayı tamamen Türk kabul eden Ankara'nın şiddetli propagandasının etkisiyle tahrik olan Sancak'taki Türkler, her zaman sınırın diğer tarafına ilgiyle bakmışlardır. Yaşam şartlarının gelişmesi ve sünni inanca bağlı kalmış olan "*dağlı halk*"²⁷ arasında "*Kemalist reformların*" hoş karşılanmaması onları eski ülkelerinden-düşünceden-ayırmaktadır. Fakat yine de onların etnik bağlılıklarının önemini hesaba katmak gerekiyordu ve Ankara'nın bütün bahanelerini boşa çıkarmak zorunluluğu vardı. Yine onun verdiği bilgilere göre, Sancak'ta Alevilerin ve Kilikya'dan gelmiş olan sığınmacı Ermenilerin sayısı da çoktur. Orada Araplar sadece bir azınlık oluştururlar. Kendisine farklı bir özellik katan nüfus yapısı nedeniyle İskenderun Sancağı idari ve mali geniş bir otonomiye sahip olarak Suriye Devleti'ne bağlı bulunmaktadır ve yakın zamanda Şam'daki Parlamente'ye ılımlı milletvekilleri seçmiştir. Burası, Suriye Devlet Başkanlığı Delegasyonuna bağlı bir Mutasarrıf tarafından yönetiliyordu. O sadece yerel hizmetlere ilişkin görevlileri doğrudan atıyordu. Bütçe ise Mutasarrıf tarafından hazırlanır ve dokuz seçilmiş, üçü de atanmış üyeden oluşan Sancak Meclisi tarafından tartışılıp oylanır ve Devlet Başkanı tarafından ilan edilirdi²⁸.

25. Faik Türkmen, *Mufassal Hatay Tarihi*, 1.Cilt, İstanbul, 1937, s.103.

26. Camille Fidel, *a.g.e.*, s.8.

27. "peuple de montagnards"

28. Camille Fidel, *a.g.e.*, s.7.

Sancak'taki idareyi ilgilendiren iç güvenlik güçlerine ilişkin olarak da MAH raporunda sayısal değerler verilmiştir. Buna göre Manda yönetiminde Sancak'ta asayiş ve emniyet teşkilatı şöyle oluşturulmuştur:

1. Suriye jandarması; 4 subay, 200 er.

2. Her kazada istihbarat subayları emrinde milis müfrezeleri; bu müfrezeler sınır güvenliğini korumak için de kullanılır.

Polis; 6 komiser, 40 polis.

4. Asker: Antakya'da 3 bölük, tabur ve liva karargahı; Kırkhan'da 2 hafif süvari bölüğü yine Kırkhan ve Reyhaniye'de 2 Şark hafif süvari bölüğü. Bu milis kıtalarının askerleri çoğunlukla Alevi, pek azı Arap ve Ermenidir.

1931'deki bir resmi istatistiğe göre polisin %55'i, milisin %28'i, jandarmanın %62'si Türk'tür²⁹.

2. Nüfus

Mandater yönetim döneminde Sancak ile ilgili değerlendirmelerde Fransız ve Türk kaynaklarının ve o dönem yetkililerinin bakış açıları arasındaki fark hemen her konuda belirgin olarak gözlenmektedir. En başta da Hatay'ın nüfusu konusunda Türk ve Fransız-Suriye kaynakları farklı rakamlar vermektedir.

1936 tarihli MAH raporunda, Masoignm adlı bir yazarın Sancak nüfusuna ilişkin olarak verdiği şu bilgiler aktarılır; "103.000 Türk ve Türkmen. Buna karşılık 40.000 Alevi, 13.000 Rum, 12.000 Ermeni yani 65.000 gayri Türk"³⁰.

Örneğin Suriye ve Fransız basınının Sancak nüfusu konusunda vermiş olduğu rakamlar da şöyledir: Türk-Sünni 86.000; Alevi 59.000; Kürt, Çerkez vs. 34.000; Ermeni 25.000; Arap-Sünni 16.000. Toplam 220.000³¹.

Türk basınının vermiş olduğu rakamlara gelince şöyledir: Türk 240.000(büyük bir çoğunluğu Sünni diğerleri Alevi); Arap-Sünni 20.000; Ermeni 25.000; Hıristiyan vs. yabancı 15.000. Toplam 300.000'dir. Faik Türkmen'e göre, iki nüfus toplamı arasındaki bu önemli fark, Sancak bölgesinde kütüğe kaydolunmamış pek çok insanın bulunmasından ileri gelmektedir ve yapılacak nüfus sayımı ile bu sorun çözümlenecektir. Hatay bölgesinin başlıca şehirlerin nüfuslarına bakacak olursak, Antakya'da

29. ATASE Arşivi, a.g.k., Dosya:13, Belge no:61.

30. ATASE Arşivi, a.g.k., Dosya:13, Belge no:36; Burada kaynak, *Annuaire du monde Musüliüman*, Paris:Leroux, 1928.

31. Faik Türkmen, a.g.e., s.93-97.

1935 yılında nüfus önemli miktarda yükselerek 34.000'e ulaşmıştır. Bu sayının ertesini yıllarda daha da yükselmiş olduğu düşünülebilir. Türkmen, bu nüfusun çoğunluğunu Sünni Türklerin oluşturduğunu söylemektedir. Fransız işgalinden sonra Antakya önemli ölçüde genişlemiştir. Kuzey-güney yönünde şehri ikiye bölen büyük bir cadde yapılmıştır. Şehirde kırkbeş mahalle olup çoğunda Sünni Türkler oturmaktadır. P. Bazantay'ın 1936'da Beyrut'ta yayınlanan ve Antakya esnafından sözedilen *Enquete sur d'artisanat a Antioche* adlı eserinde 1935 yılında Antakya esnafına ilişkin bir tablo düzenlenmiştir. Bu tabloya göre, Antakya'da 862 dükkanda çalışan sanatkarlardan 1547'si sünni Türk, 824'ü Alevi, 556'sı Hıristiyan ve 78'i de Ermenidir. Hatay'ın diğer önemli şehri olan İskenderun'un nüfusu, 1936-37'lerde 15.000'e kadar düşmüştür. Faik Türkmen'e göre bunun da nedenini Antakya'da olduğu gibi siyasi nedenlerde aramak gerekir³².

3. Sağlık

Diğer batılılar gibi Fransızların da yönetimleri veya mandaları altında bulunan yerlerde özellikle de Ortadoğu ülkelerinde sosyo-ekonomik açıdan önemli gelişmeler sağlandığı³³ doğrultusunda bazı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Örneğin Camille Fidel'e göre, ülkenin ekonomik gelişmesi ve sağlık konusundaki ilerlemeler özel yönetim altındaki Sancak'ta elde edilen olumlu sonuçlar için birer kanıt oluşturur. O'na göre, Burada sadece sıtmaya karşı mücadele ve İskenderun'daki kanalizasyon çalışmalarını belirtmek yeterlidir³⁴.

MAH raporunda ise Sancak'ta sağlık işlerinin ihmal içinde olduğu belirtilmektedir. Ne İskenderun, ne de Antakya hastahaneleri, halkın ihtiyacını karşılayacak insani teşkilata sahiptir. Halk, tedavi için Halep doktorlarına ve hastahanelerine koşmaktadır. Amik'te-olağanüstü gerekliliğine rağmen-ciddi bir malarya mücadelesi yapılamamakta ve çoğunluğu Türk olan köyler arasında bu yüzden korkunç ölümler meydana gelmektedir³⁵. Görüldüğü gibi rapor, sağlık hizmetleri konusunda da bir çok sorunun bulunduğunu ve bunların çözülmediğini ifade etmektedir

4. Ekonomi

Sancak (Hatay) içinde ekonomik açıdan çok zengin olan Antakya ovasına avantaj sağlayacak bir bağlantı olarak, 1915'de Halep-İskenderun yolu 300 km iken yeni yolun yapımıyla bu yol 100 km'ye inmişti³⁶. San-

32. Faik Türkmen, *a.g.e.*, s.96-101.

33. Bu doğrultudaki değerlendirmeler için bkz. Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Türkçesi. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1999; "Savaşın Savaşa" ve "Özgürlükten Özgürlüğe" bölümleri.

34. Camille Fidel, *a.g.e.*, s.7.

35. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:33.

36. Chambre de Commerce de Marseille, *a.g.e.*, s.17.

cak, 1930'lu yıllarda 600 km'lik yolları ile bölgenin ekonomik faaliyet merkezi görünümündeydi. Yıllık ticari nakliyat 95.000 ton dolayındaydı. Hatay ekonomisinin önemli bir kısmını tarım oluşturmaktaydı. Söz konusu tarım büyük ölçüde hububat ve meyve yetiştiriciliğine dayanmaktaydı. Nüfusun %60'dan fazlası tarımla uğraşırken % 20'si çeşitli zanaat kollarında faaliyet gösteriyordu. Tüccar ve memurlar nüfusun %15'ni hayvancılıkla uğraşanlar da %5'ini oluşturuyordu. Görüldüğü gibi Hatay ekonomisi hayvancılıktan ziyade tarım ve ticarete dayanmaktadır. Dış ticaret açısından bakıldığında ithalat ve ihracat birbirini karşılamaktadır³⁷.

Zeytincilik ve bunun sonucunda sabunculuk, ipekçilik, sebze ve meyvacılık ekonominin geleneksel yapısını ve doğal zenginlikleri ortaya koymaktadır. Bu konuda yerel ihtiyacın üzerinde bir bollukta üretim söz-konusuydu³⁸.

Bölgenin arazi durumu ve yetiştirilen ürünler, ormandan elde edilen ürünler, beslenen hayvanlar ve balıkçılık konusunda MAH raporundan elde ettiğimiz şu bilgileri verebiliriz. Sancağın alanı 470.000 hektar, mezru arazi yani ekilmiş alanı 243.000 hektardır. Yetiştirilen ürünler Arpa, buğday, darı vs.dir. Amik ovasıyla İskenderun, Arsuz arasındaki alanda pirinç yetiştirilmektedir. Karasu, Leçe, Gavurdağı'nın doğu alanı 140 hektar olup 1933'de gelir 1900 kantardır. Yine 1933'de arpa; 73.000 kantar, buğday; 292.000 kantar, mısır; 65 kantar, yulaf; 85.000 kantar, darı; 29.000 kantar, mercimek; 21.350 kantar, nohut; 10.660 kantar, bakla; 2.660 kantar, tütün; 1445 kantardır. Koza üretimi 250.000 kilodur. 1929'da 450.000 kilo üzüm, 1.250.000 çubuk; 46.000 kental zeytin, 688.000 ağaç; 35.000 kental incir, 208.000 ağaçtır. Badem: 60.000, fıstık: 3.200, elma: 95.000, armut: 22.000, kayısı: 99.000, dut: 90.000, şeftali: 85.000, portakal: 60.000, pamuk: 220 kentaldir. Bölgenin orman alanı 80 000 hektar olup 1933'de 5.000 metreküp çam, ıhlamur, meşe ve ceviz işlenmiştir. 10.000 ton odun da kömür olarak kullanılmış, 500 ton katran çıkarılmıştır³⁹.

Hayvancılığa gelince; 1933 yılında yapılan bir istatistiğe göre Sancak'ta 4.500 at, 550 katır, 7.500 eşek, 282 deve, 40.000 öküz, 43.641 inek ve 87.996 keçi vardır. Balıkçılık sektörüne bakıldığında bütün Suriye ve Lübnan sahillerinde en fazla balık çıkan yerler, Sancak sahilleridir. Amik gölünde yılan balığı avlanır. Her yıl en aşağı 250.000 balık Trablus, Beyrut, Şam, Malta, Kıbrıs, Almanya ve özellikle Hollanda'ya gönderilir. Fakat Sancak'ta balık avı gerek denizde, gerek gölde en ilkel vasıtalarla yapılmaktadır. MAH raporunda manda hükümetinin kayıtsızlığının bu konuda da göze çarptığı vurgulanmaktadır⁴⁰.

37. Faik Türkmen, *a.g.e.*, s.117-118.

38. Faik Türkmen, *a.g.e.*, cilt.4, İstanbul, 1939, s.902.

39. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, 13, Belge no: 64.

40. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:31

Bölge ekonomisini ilgilendiren İskenderun limanında faaliyette olan şirketlerin iş hacmi ve işlevine bakıldığında örneğin İskenderun Limanı Şirketi hesabına göre; 1930 yılında 111.000 tonluk işlem yapılmıştır. 1910 yılında 630.000 tonluk işlem yapılmıştır ki bu o dönemde Beyrut limanındakinden daha fazladır. 1925'de 88.000 tona düşmüştü. Burada manda yönetiminin kurulmasından önce işlem hacminin daha fazla olduğu ve manda yönetiminin kurulmasından sonra bir düşme olduğu vurgulanmaktadır. Sancak dahilinde Liman şirketinden başka imtiyazlı üç şirket daha vardır. Bunlar, *İskenderun Elektrik Şirketi*, *B.A.N.P Şimendifer Şirketi* ve *Antakya Elektrik Şirketi*'dir. Ekonominin diğer önemli bir alanı olan madencilik baktığımızda o güne kadar verilen 43 arama ruhsatının çoğu geriye alınmıştır. Amanoslarda krom, amyant, manganez, bakır ve petrol olduğu incelemelerden anlaşılmakta, Kızıldağlar'da da altın bulunduğundan sözedilmektedir⁴¹.

Sanayi konusuna gelince, MAH raporunda bölgede sanayinin içinde bulunduğu durum şöyle özetlenmektedir; Sancak'ta sanayi gelişmemiştir. Sancak'ın en büyük sanayi faaliyeti, Antakya Sabunhanelerine dayanır. Bu da yıllık 3.000 ton sabun üretiminden ibarettir. Yine Antakya'da Debbağcılık bir dereceye kadar faaliyettedir. Bunlar dışında eski usul un değirmenleri, kiremit ve tuğla harmanları, koza fırınları, bir kaç rakı fabrikası ve Kırıkhan'da bir Tereyağ İmalathanesi sayılabilir. Amik sazlarından (solomit) yapan Kırıkhan fabrikasıyla İskenderun'daki Konserve Fabrikası kapanmıştır. Yalnız İskenderun'da bir Zeytinyağı Tasfiyehanesi işlemektedir. Elsanatları da, Antakya'da marangozluk, doğramacılık, biraz mensucat, tarak, tahta kaşık ve baston gibi şeylere dayalı kalmıştır. Antakya kazasıyla Reyhaniye nahiyesinin en büyük gelir kaynaklarından birini oluşturan bahçecilik (sebzeçilik ve meyvacılık), hükümetin yardımından fazla vergi, rüsum ve nakliye vergileri pahalılığından dolayı bu zorluklara karşın çok küçük bir kar bırakmaktadır. Oysa buralardan yetişen meyva ve sebze 380.000 nüfuslu Halep şehrini beslemektedir. Bu kadar yakın bir mahreci yani tüketim ve satım alanı olan meyvacılık ve sebzeçilik, Sancak idaresinin en ufak bir yardımına layık görülmemektedir. Dikkate değerdir ki bu iki iş de daha çok Türk ve Çerkes unsurunun elinde bulunmaktadır⁴². Raporun bu bölümünden, Sancak'ta sanayileşmenin yetersiz olduğu ve sanayileşme ile birlikte sebze ve meyve üretimi gibi daha çok Türklerin ve Çerkezlerin elinde bulunan yoğun ve verimli bir alanın da Sancak'taki yönetim tarafından desteklenmediği anlaşılmaktadır.

Hatay'ın ekonomik yapısı, kendi kendine yeten, kendi yağıyla kavru lan içe dönük bir tablo ortaya koymaktadır. Bu "kapalı bir iktisat rejimi"dir. Hatay bu rejime 1930'larda girmiştir. Bunun bazı nedenleri vardır⁴³. 1929 Dünya Ekonomik bunalımı bunun başında gelmektedir. Bu

41. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:31.

42. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya: 13, Belge no:32.

43. Faik Türkmen, *a.g.e.*, s.118-119.

dönemde pek çok ülke kendi kendine yetme çabası içerisinde olup ekonomide bir otarşi düzeni sözkonusudur. Hatay ekonomisinde tarım sektörünün ağırlığı ile uyumlu olarak Hatay topraklarının verimliliği bu dönemde Hatay'ın ekonomik açıdan kendi kendine yeterli olmasını olanaklı kılmıştır.

5. Eğitim

MAH raporunda eğitimle ilgili genel bir değerlendirme yapılmış ve öğrenci sayısı, bunların etnik ve dinsel gruplara göre dağılımı, okur-yazar oranı, okullar ve yine bunların çeşitli gruplara göre dağılımı, özellikle Türklerin eğitim alanındaki durumu vs. söz konusu edilmiştir. Şöyle ki, 1935 yılının istatistiğine göre; 6-13 yaşları arasında bütün Sancak'ta 39.656 çocuk vardır. Bunun 19.417'si kızdır. Sünni Türk ve Arap arasında yalnız 11.783 kişi okur yazar, 45.610 çocuk ümmi yani okur yazar değildir. Ermeniler'de 12.560 öğrenci okur yazar, 9.696'sı okur yazar değildir.

1933'de bütün Sancak'da 56 resmi erkek okulu, 9 da kız okulu olmak üzere toplam 65 okul vardı. Öğrenci toplamı 4.945, öğretmen toplamı ise 102'dir. Türk okulu sayısı 28, öğrenci sayısı 2.177'dir. Alevi Arap okulu sayısı 18, Sünni Arap okulu sayısı 2, Rum okulu sayısı 4 ve Ermeni kız okulu sayısı 4'tür. *Sonuç*; Türkçe konuşan Türkler için nüfus 70.843, okul 34, öğrenci sayısı 2.593'tür. Kürtçe ve Çerkesce okutan resmi veya özel okul yoktur. Ermenilerin 2.763 öğrencisi olan özel 35 okulu ve 481 öğrencilik resmi 5 okulu vardır. Bu hesaplara mahalle mektepleri dahil değildir.

Yine rapora göre, köylerde öğrenim çağındaki 29.689 çocuktan resmi veya gayriresmi İbtidai mekteplere yalnız 3.591 çocuk kayıtlıdır. Yani %12, şehirlerde ise %58. Türklerin ancak %12'si eğitim görmektedir. 16.000 çocuğun daha eğitim görmesi yani okutulması gerekmektedir. Antakya Lisesi'nde, 1935 istatistiğine göre, Türkçe kısmında biri Ermeni olmak üzere 109 öğrenci vardır. Arapça kısmında ise 35 Rum, 5 Protestan, 26 Alevi, 2 Arap öğrenci vardır. Türkçe kısmında 8 Türk, 1 Çerkes, 1 Kürt, 1 Fransız öğretmen vardır. Türk öğretmenlerden 2'si mültecidir.

Raporda bölgedeki yabancı okullara ilişkin olarak da bilgilere rastlanmaktadır. Buna göre, Sancak'taki yabancı okullara ilişkin 20 Haziran 1924 ve 4 Mart 1931 tarihli iki talimatname vardır. 1884'de Meydan-ı Ekbez'de kurulan *Lazarist Rahip Mektebi* Kırıkhan'a nakledilmiştir. Bu nakil, 7 Ekim 1930'da yeni bir binaya taşınmak suretiyle sağlanmıştı. Okulun "*Soğuksu*" köyü civarında bir ziraat şubesi ve bahçesi vardır. 1912'de İskenderun'da kurulan *Frer Mektebi* 100 öğrenci kaydetmişti. Fransız işgalinden sonra okul genişletilmiş ve yarısı ücretsiz olmak üzere öğrenci sayısı 400'ü bulmuştur. Yine İskenderun'da 1887'de kurulan *Sen Jozef Mektebi*, Antakya'da "*Sen Jozef*" *Rahibeler Mektebi* ve *Hastanesi*,

Kesab'da 1896'da kurulan "*Lepsius Deutsche Orient*" Misyonu Mektebi, İskenderun'da *Peres Carmes İtalyan Mektebi*, Süveydiye'de *İngiliz Mektebi*-kuruluş tarihi 1874; yani en eskisi-Bu İngiliz misyonu Antakya ve İskenderun'da da birer şube açmıştır⁴⁴.

D. Arazi Tasarrufu

Sancak'da kadastro, 1925 yılında başlamış, 1933 yılı sonuna kadar 172.000 hektarlık 250 köyün ve 50.000 kişiye ait arazinin işlemi bitirilmiştir. MAH Raporunda, bölge arazisinin miktarı ve topluluklar arasındaki dağılımı şöyle belirtilmektedir; Araziyi uzmanlar geniş, orta ve ufak arazi olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. 100 hektardan aşağı olmayan ve bazen 700 hektara kadar varan geniş arazi Amik bölgesinde bulunmaktadır. Sahipleri çoğunlukla Türktür. Amik'te 470.000 hektar tahmin edilen arazinin 243.000 hektarı ekili ve sahipleri genellikle Türktür. Orta arazi, İskenderun-Arsuz, Karasu, Asi kenarları, Kuseyr dağları bölgelerinde bulunur. Bu arazi parçaları 5 hektarı geçmez. Yine sahipleri çoğunlukla Türk ve biraz da Alevilerdir. Küçük arazi Süveydiye⁴⁵, Amanos etekleri ve Musadağ'ındadır. Musadağ'ındakiler Ermeniler elinde, Süveydiye'dekiler Alevilerde, Amanos'dakiler Türklerdedir. Arazi tasarrufu konusunda Türkler, Sancak'ta birinci sırada gelmektedir⁴⁶.

Raporda Türklerin karşılaştığı ve Sancak yönetiminden kaynaklanan iki soruna dikkat çekilmektedir. Bu da özellikle Türk unsurunun "*kültür*" ve "*mal*" konusunda karşı karşıya kaldıkları politikadır. Buna göre, mali varlığını daraltmak için, Suriye'nin başka yerlerinde bile uygulanmasından vazgeçilen karar ve kanunlar merhametsizce uygulamaya konularak arazinin ellerinden çıkması sağlanmakta bu arazi de Ermeni ve Halepli zengin Hıristiyanlar tarafından satın alınmaktadır⁴⁷.

Faik Türkmen'e göre, Hatay-daha çok Antakya- bölgesi sakinleri şii ve sünni adıyla yarı yarıya olarak ikiye bölünmüştür. Birbirine düşman geçinen bu iki kesimden son beş yüzyıldır sünniler hakim, şiiiler mahkum bir durumdadır. Bu durum sünnileri ipek böceği besleyen bahçelerin ve zeytinliklerin zengin sebze ve meyva yetiştiren sulak arazinin mutasarrıfı yapmıştır. Şii cemaati de bunun içinde ücretli çalışan durumda kalmıştır⁴⁸.

E. Türkiye'ye Katılma Sürecinde Hatay

Hatay Askeri mümessilliğinin Haziran 1939 tarihli ve Şükrü Kanatlı imzalı bir raporu, Hatay'ın Türkiye'ye Katılış sürecinde bölgedeki duru-

44. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no: 62-63.

45. Samandağ

46. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:33.

47. ATASE Arşivi, *a.g.k.*, Dosya:13, Belge no:34.

48. Bkz. Faik Türkmen, *a.g.e.*, cilt. 4, s.903-904.

ma ilişkin bazı ipuçları vermektedir. Önemli bir konu bölgenin sosyo-ekonomik yapısını etkileyecek olan göç olgusudur.

Örneğin, Fransızlar Suriye’de bir Ermeni çoğunluğunu ne olursa olsun sağlamaya çalışmaktadır. Bunun için de Hatay’daki Ermenileri Suriye’ye göç etmeye teşvik ederek Ermenilerin ancak Fransızlar tarafından korunabileceği yönünde propaganda yapmaktadırlar. Böylece Suriye’de meydana getirilecek bir Ermeni çoğunluğunu gereğinde Suriyelileri tehdit ederek isteklerini yaptırmak ve gerekirse o bölgeden Türklere karşı kullanmak amaçladıkları. Ermenilerin Taşnaklar dışındaki kesimleri Fransızların bu amaçlarını anlamışlardır. Bunlar kendilerinin ancak Türklerle yaşayabileceklerine ve müreffeh olacaklarına inanırlar ve daha da ileri giderek Fransızlar aleyhine, Türkler lehine konuşarak davranışlarını belli ederler⁴⁹.

1939 tarihli bazı belgelere göre de Hatay’ın anavatana katılması sürecinde Hatay’dan Suriye’ye çeşitli kesimlerden bazı göçler olmuştur. Bu göçler doğal olarak sosyal, ekonomik ve siyasal yapıyı etkileyecektir. Örneğin Dahiliye Vekaleti’nin Genelkurmay Başkanlığı’na 9.8.1939 tarihli bir yazısında, Hatay’dan Ermenilerden başka Rum, Alevi, Çerkes, Kürt ve Sünni Araplardan da Suriye’ye göç edenler olduğu bildirilmektedir. Buna göre; Sancak’ta Sünni Arap olup da orada mal ve mülk sahibi olanlardan göç edenler çok azdır. Fakat Hatay’ın Reyhaniye kazası ve Amik bölgesi köylerinde çiftçi sıfatıyla oturanlar veya Antakya’nın doğu ve güneydoğu bölgelerinde ziraatle uğraşanlardan ve bir kısım da şehirlerde oturup ticaret ve siyasetle uğraşanlardan birçoğu Suriye’ye göçetmiştir.

Hatay’da Rumlar azınlıktadır. Ortodoks mezhebinden olan bu Rumlar, kısım kısım göç etmektedir. Suriye ve Lübnan’a gelen Rum muhacirlere, Havran Sancağı Rum Ortodoks Metropolidi’nin sert girişimleri üzerine Fransızlar tarafından yardım edilmektedir. Sözkonusu Ortodoks Rumların çoğunluğu esnaf ve sanatkarıdır.

Hatay Çerkesleri daha çok Reyhaniye çevresinde bulunmaktadırlar. Bunlar Hatay davası’nda fiilen lehimize çalışmış ve buraya yerleşmiş olup iş ve güç sahibi olduklarından göç etmelerine ihtimal verilmemektedir. Ancak "Kara Ömer" gibi bazı Çerkes kışkırtıcıların etkisiyle bazı Çerkeslerin Hatay’dan ayrılmaları mümkündür. Fakat bunlar oradaki toplam Çerkes nüfusunun ancak onda biri kadarı olur. Kürtlerin göç etmeyecekleri anlaşılmaktadır. Halep’teki "Kürt bozguncularından Memduh Selim, Şam’daki Bedirhaniler ve bütün eski Hoybuncular Hatay Kürtlerinin" Kürt miktarının artırılması için Cezire bölgesine göç etmelerini istemektedirler⁵⁰.

49. ATASE Arşivi, a.g.k., Dosya:17, Belge no:100.

50. ATASE Arşivi, a.g.k., Dosya.17, Belge no.:28-30.

F. Sonuç

İncelediğimiz dönemde Sancak(Hatay) bölgesinin dinsel, kültürel ve etnik açıdan homojen olmayan bir yapıya sahip olduğu açıkça görülmektedir. Topluluklardan(cemaat) bazıları, Fransız mandasına karşı olumlu bir tavır göstermiş, bazıları da karşı bir tavır içine de girebilmiştir. Ayrıca Suriye hükümetinden yana olmak veya Türkiye'den yana olmak gibi bazı siyasal tavırlar az çok açık ve birbirine karşı olarak yapılmış görülmektedir. Bu arada siyasal tercihler doğrultusunda İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı dönemlerde İtalyan propagandası da devreye girmiş fakat bölgede İtalyan egemenliği ihtimali hiç bir kesim tarafından sempatiyle karşılanmamıştır.

Hatay, iç dinamikleriyle güçlü görünmektedir. Ancak Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında bölgeye yerleştirilen çok sayıdaki Ermeni nüfusla ve kurulan çeşitli cemiyetlerle bölgede gizli veya açık bir çatışma alanı oluşmuştur. Bu yapıyı Fransa, Suriye hükümeti ve doğal olarak Türkiye de kendi lehine değerlendirmek ve buna dönük bir politika oluşturmak istemiştir. Fransa bölgeye daha rahat yerleşmek için işbirliği yapabileceği kesimler aramış ve Türkiye'ye karşı özellikle Hatay Sorunu konusunda haberalma ve propaganda çalışmaları yaptırmıştır. Suriye'deki Arap hükümeti, bağımsızlaşma sürecinde Hatay'ın Suriye'ye bağlanmasını sağlamak için Türkiye aleyhine faaliyetleri desteklemiştir. Türkiye ise sözkonusu dönemde bölgenin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını değerlendirebilmek ve Fransa'ya dolayısıyla Suriye'ye karşı politikalar oluşturabilmek için çeşitli kurumlardan (Konsolosluklar, askeri yetkililer ve Mah gibi) raporlar almıştır. Bu raporlar yukarıda da görüldüğü gibi o dönemin başta psikolojik olmak üzere siyasal, ekonomik vs. yapısını da yansıtmaktadır. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonraki dönemlerde pek çok şeyin değiştiği başta da toplumsal yaşamın temelde ayrı özellikler taşısa da her kesimin zamanla barış, uyum ve işbirliği havası içinde ahenkli bir yapının oluşmasına katkıda bulunduğu belirtilebilir. Bu yapı içerisinde yer alıp almamak konusunda sözkonusu toplulukların durumlarına bakıldığında, Hatay'ın Türkiye'ye katılacağı sıralarda siyasal ayrıntılar ve olumsuz propagandaların etkisiyle bazı kesimlerin başta Suriye olmak üzere çeşitli ülkelere göç ettikleri görülmektedir. Bu durum elbette Hatay'ın toplumsal yapısını Manda yönetimi döneminde Türkiye'ye karşı faaliyetlere karışan muhaliflerden uzaklaştırmıştır.

EK I/a

*Confidenciel
(Ne pas publier)*

Mai 1925

*12 5614
2*

LE MINISTRE DES AFFAIRES ETRANGERES
 ASIE-OCEANIE A MONSIEUR SARRAUT, AMBASSADEUR DE LA REPUBLIQUE
 FRANCAISE EN TURQUIE.

N°
 Instructions.

Au moment où la confiance du Gouvernement de la République vous appelle à renouer avec la Turquie les relations diplomatiques rompues il y a dix ans du fait de l'entrée en guerre de ce pays aux côtés de l'Allemagne, je crois devoir vous exposer en termes généraux les conditions dans lesquelles vous aurez à remplir votre mission.

Je n'ai pas à vous rappeler les circonstances qui ont permis à la Turquie d'obtenir un traité de paix dont elle discute les conditions à égalité avec les Alliés et qui, s'il ne lui a laissé qu'un territoire diminué, l'a libérée des servitudes qui pesaient sur l'Empire Ottoman en vertu des Capitulations et des usages. Il en est résulté chez les dirigeants actuels de la Turquie une sorte de nationalisme jaloux et ombrageux qui rend parfois malaisée les négociations.

D'autre part, la situation de la France dans la Turquie nouvelle ne peut se comparer avec celle qu'elle possédait dans l'Empire Ottoman avant la guerre. Des deux grands privilèges que possédait notre pays, je veux dire les Capitulations et le protectorat des Catholiques, le premier a été nommément aboli par l'article 26 du Traité de Lausanne.

Le protectorat des Catholiques en Orient est aujourd'hui l'objet de telles controverses qu'il y a lieu, ne fût-ce que par mesure conservatoire, de maintenir autant que possible les coutumes propres.

EK I/b

tant du Pacte, au surplus, cette restriction s'applique, aussi bien à la Turquie qu'à la France.

Vous ajouterez que, bien que la convention relative aux transports militaires n'ait pas été signée, le Gouvernement français au moment de l'insurrection du Chandj, a consenti à laisser passer par le chemin de fer Cilicie Nord-Syrie plus de 20.000 hommes de troupes, en raison du fait qu'aucune question relative aux règles de la neutralité et aux devoirs résultant du Pacte de la Société des nations ne se trouvait posée, mais le gouvernement français a cru devoir attirer l'attention du Gouvernement d'Angora sur la nécessité de signer sans retard la Convention précitée.

REGIME SPECIAL d'ANTIOCHE et d'ALEXANDRETTE.

Vous savez qu'en conformité de l'Accord d'Angora, un régime spécial a été établi pour la région d'Antioche et d'Alexandrette où se trouve une autorité assez nombreuse de race turque.

Le gouvernement turc ne s'en montre toutefois pas satisfait. Il nous reproche de ne pas appliquer toutes les stipulations de cet accord.

Vous devrez rappeler au Gouvernement d'Angora que pour 38,9% de population de race turque, les fonctionnaires d'origine turque de cette région forment une proportion de 43% et que sur 40 établissements scolaires, 22, dont le lycée d'Antioche, sont de langue turque. Nous faisons donc, en faveur de la minorité turque plus que nous ne sommes obligés de faire par l'accord d'Angora dont nous appliquons les clauses de la façon la plus libérale.

QUESTIONS DE POLITIQUE GENERALE.-

Je n'ai pas besoin de vous rappeler que la France entend poursuivre en Orient comme ailleurs une politique essentiellement basée sur le maintien de la paix et le respect des traités. L'exécution loyale du traité de Lausanne et le maintien de l'ordre de choses qu'il a créé devront donc demeurer l'objet essentiel de vos préoccupations.

Vous trouverez à Constantinople un terrain où les compétitions des grandes Puissances sont particulièrement vives.

EK II/a

Monsieur le Ministre,

Permettez au bureau du Comité de l'Asie française de vous adresser, en même temps qu'il est communiqué à Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères, le texte d'un voeu voté récemment par le Comité et dont l'objet mérite l'intérêt du Gouvernement tout entier.

Notre Comité s'inquiète à la perspective du partage de l'Empire Ottoman: il voudrait voir assurées à la France les compensations nécessaires pour que cet évènement si grave n'inflige pas à notre situation dans le monde une diminution irréparable.

Il aurait assurément préféré que la question redoutable du partage pût être ajournée. Des évènements que nous n'avons pas à apprécier ici, paraissent rendre dès maintenant cette éventualité inévitable. Notre politique s'y est elle suffisamment adaptée ? C'est par cette préoccupation et par les motifs qui sont indiqués dans les considérants qu' a été dictée la résolution que nous avons l'honneur de vous faire connaître.

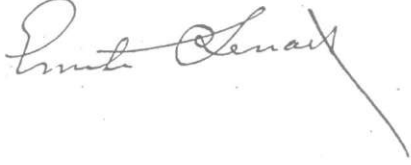
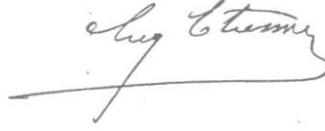
Nous nous persuadons que l'esprit de patriotisme mais aussi de mesure et de sagesse dont notre Comité ne s'est, croyons-nous, jamais départi, recommandera à votre attention bienveillante des desiderata auxquels nous attachons le plu

EK II/b

grand prix, et nous vous prions d'agréer, Monsieur le Minis-
tre, les assurances de notre haute considération.

Le président,

Le vice-président,

A handwritten signature in cursive script, appearing to read "Emil Senal", written in dark ink.A handwritten signature in cursive script, appearing to read "Chey C. Tumer", written in dark ink.

EK II/c

rales et se fiant à la sagesse de la maxime : "qui ne dit
"mot consent", aggraveraient les difficultés que nous
servent ces ambitions en encourageant les Anglais à cri-
talliser, comme on les a déjà vu faire maintes fois, de
idées d'abord vagues et à les transformer en dogmes in-
tangibles;

que ces idées, incompatibles avec l'attribu-
d'une part équitable à la France, existent même déjà c-
certains Anglais qui veulent obtenir, en compensation
consentement de leur pays à un changement aussi grave
l'installation de la Russie à Constantinople et sur le
Dardanelles, non seulement la zone d'influence anglais
en Perse, déterminée par l'accord Anglo-Russe de 1907,
mais encore la zone neutre et aussi la Mésopotamie, c'
à-dire un véritable empire nouveau, reliant, de l'Indu
à l'Euphrate, l'Empire des Indes à l'Occident et dont
l'entrée sur la Méditerranée serait le golfe d'Alexan-
drette;

qu'une carte affirmant nettement cette ambi-
tion vient d'être publiée par la Société Royale de Géo-
graphie de Londres;

Considérant que les préoccupations qui s'ir-
sent à cet égard sont d'autant plus graves que, si l'o-
peut espérer que notre politique aura, dans l'ordre d-
plomatique, obtenu les sûretés nécessaires, on ne sau-
nier que, dans l'ordre militaire, elle n'a pas su pre-
à temps les initiatives voulues;

EK III/a

*A Monsieur le Président Albert Sarraut
Hommage respectueux
de l'auteur*

BIBLIOTHÈQUE DE LA SOCIÉTÉ DES ÉTUDES COLONIALES ET MARITIMES

Camille Fidel

CAMILLE FIDEL

Liban, Syrie, Palestine, Transjordanie

Notes de voyage

Rapport de mission

Extrait de la « Dépêche Coloniale »
de « Mer et Colonies »
et de la « Revue des Questions Coloniales et Maritimes »

ÉDITION DE LA SOCIÉTÉ DES ÉTUDES COLONIALES ET MARITIMES

134, rue de la Pompe

PARIS (XVIe)

1933

EK III/b

visions des communautés chrétiennes, celui qui avait le plus de chances d'être élu était un musulman, le cheikh Mohamed Djsr. On peut imaginer l'impression qu'aurait produite le succès de cette candidature. Les musulmans libanais n'ont pas actuellement, m'a-t-il été affirmé, de tendances séparatistes, peut-être parce que, en raison de leur importance numérique, ils ont intérêt à continuer à faire partie du Liban. Mais il y a la solidarité islamique; une délégation de musulmans libanais a été reçue récemment à Damas, et est-il possible d'affirmer qu'à un certain moment ils ne se sentiront pas attirés par la Syrie, l'Etat musulman limitrophe dont ils suivent attentivement les vicissitudes politiques ?

Bien que la neutralité de la puissance mandataire doive être absolue en matière religieuse, il est impossible de ne pas reconnaître que ce sont les chrétiens — du moins les Maronites — qui éprouvent à l'égard de la France la plus vive sympathie. Mgr. Arida, le nouveau patriarche maronite récemment élu en remplacement du regretté Mgr. Hoyck, se faisait l'interprète de ces sentiments, lorsque, me recevant en sa résidence de Dimane, dans la Montagne, il me rappelait que sous le régime turc il n'avait pas craint d'affirmer hautement ses préférences pour la France, et me déclarait que le Liban est indissolublement lié à notre pays par une amitié séculaire et que tous les Maronites désirent le maintien du mandat, ne se dissimulant pas les dangers auxquels ils seraient exposés s'ils devenaient une minorité dans un Etat à prépondérance musulmane. Il est à peine nécessaire d'ajouter que Mgr. Arida approuve pleinement la suspension de la constitution libanaise.

Que sera la nouvelle constitution, qui devra, bien entendu, prévoir une Chambre moins nombreuse, une administration moins coûteuse et plus en proportion avec les facultés contributives du pays ? Nous ne tarderons peut-être pas à le savoir. Mais on n'insistera jamais trop sur l'importance, au point de vue français, du sort et de l'avenir du Liban, point d'appui et foyer de notre influence dans le Levant, dont le drapeau national est le tricolore français sur le blanc duquel se détache le cèdre symbolique.

III. Les petits Etats du Levant sous mandat français

Antioche, septembre 1932.

L'unité syrienne ? La réalisation en a pu être entrevue au lendemain de la grande guerre; mais depuis lors la Palestine et la Cilicie ont suivi des destinées différentes; aujourd'hui cet idéal, restreint aux territoires sous mandat français, est toujours cher aux nationalistes syriens, mais n'est considéré par eux — sauf par les extrémistes — que comme plus ou moins lointain. Rien d'étonnant à ce que la puissance mandataire, après avoir fractionné le pays en plusieurs Etats, se voie fréquemment adresser le reproche de « diviser pour régner »; mais il est juste de reconnaître que cette division en Etats séparés tient compte des différences de race et de religion et tend à donner satisfaction à des aspirations et à des intérêts divergents.

D'abord la République Libanaise. En admettant même que l'annexion de régions peuplées de musulmans ait porté atteinte à la cohésion primitive d'une communauté auparavant en grande majorité chrétienne et que l'extension territoriale ait été une cause d'affaiblissement, la Montagne constitue toujours une entité géographique, ethnographique et économique distincte, une réserve chrétienne que le régime turc d'avant-guerre avait reconnue et respectée, qui regarde vers l'Europe, tandis que la Syrie est essentiellement un pays musulman asiatique. Il convint d'ajouter que la France rencontre au

EK III/c

Liban des sympathies plus réelles que dans les autres territoires placés sous son mandat. Si un reproche a été fait au haut-commissariat, c'est celui d'avoir trop longtemps toléré un régime de libertés politiques prématurées qui a mis le pays à deux doigts de sa ruine; mais la collaboration avec la puissance mandataire n'est même pas mise en question, et si l'éventualité d'un traité n'est pas repoussée, le maintien de la protection de la France est considéré comme une nécessité absolue.

Au nord du Liban, aussi dans la région côtière, l'Etat des Alaouites, devenu par la suite le gouvernement de Lattaquié, a été placé sous le régime de l'administration directe. Le pouvoir exécutif est exercé par un gouverneur nommé par le haut-commissaire, assisté de directeurs et d'un conseil représentatif composé de membres élus et de membres nommés, le nombre des seconds ne dépassant pas le tiers de celui des premiers; les actes législatifs, le budget sont préparés par le gouverneur, soumis à l'examen du conseil représentatif et promulgués par le gouverneur après approbation du haut-commissaire. Ce régime spécial trouve sa justification dans le fait que les habitants, sectateurs d'Ali, gendre du prophète, ont été de tout temps méprisés et opprimés par les musulmans sunnites, c'est-à-dire orthodoxes. Etant maintenant à l'abri des persécutions religieuses, les Alaouites ne voudraient à aucun prix faire partie de l'Etat de Syrie. Ils ont d'ailleurs tout lieu d'être satisfaits de l'administration directe. Rien n'existait avant l'arrivée des Français: aujourd'hui le pays est doté d'un réseau de routes cylindrées, en partie asphaltées et à signalisation parfaite; en particulier, la nouvelle route de Lattaquié à Antioche, que j'ai empruntée, prolonge la grande route côtière de Palestine à Lattaquié et présente un intérêt économique, stratégique et touristique de premier ordre. Un petit port a été construit à Lattaquié; l'exploitation de gisements d'asphalte a été entreprise; le développement de l'agriculture est favorisé par la création de stations d'essai et de pépinières. Le tourisme même n'est pas négligé: une station d'estivage a été créée à Slénfé, et Lattaquié a été pourvue d'un hôtel qui est un des meilleurs de ceux que l'on rencontre dans les Etats sous mandat français.

La situation du sandjak d'Alexandrette, au nord de l'Etat des Alaouites, est plus complexe. Les Turcs — la frontière turque est à 20 kilomètres du port d'Alexandrette — y constituent 35 à 40 % de la population. Excités par une violente campagne inspirée par Ankara, dont le but était de faire considérer la région d'Antioche et d'Alexandrette comme purement turque, comme une sorte d'Alsace-Lorraine, ils avaient tendance à regarder de l'autre côté de la frontière; l'amélioration des conditions de la vie, l'impopularité des réformes kémalistes chez un peuple de montagnards resté attaché au sunnisme, les détachent de leur ancienne patrie; mais il fallait tenir compte de leur importance ethnique et enlever tout prétexte à l'ingérence d'Ankara. Nombreux sont aussi dans le sandjak les Alaouites, les Arméniens réfugiés de Cilicie; les Arabes n'y constituent qu'une minorité.

En raison de cette composition de la population, d'où résulte un particularisme accentué, le sandjak d'Alexandrette, tout en faisant partie intégrante de l'Etat de Syrie (il a élu récemment des députés modérés au parlement de Damas), a été doté d'une large autonomie administrative et budgétaire; le moutessarif y exerce, par délégation du président de l'Etat de Syrie, les attributions d'un chef d'Etat, sauf en ce qui concerne la nomination des chefs des services locaux. Le budget, préparé par le moutessarif, est discuté et voté par le conseil administratif (composé de neuf membres élus et de trois membres nommés) et promulgué par le chef de l'Etat.

Le développement économique du pays et l'amélioration de sa situation sanitaire

256

ŞERİFE YORULMAZ

EK IV/a

CHAMBRE DE COMMERCE
DE MARSEILLE

LETTRE

A Monsieur le Ministre des Affaires Étrangères

SUR LA

QUESTION DE LA SYRIE

SUIVIE D'UNE

NOTE SUR LA VALEUR ÉCONOMIQUE DE CE PAYS

MARSEILLE

TYPOGRAPHIE ET LITHOGRAPHIE BARLATIER

17-19, Rue Venture, 17-19

1915

EK IV/c

NOTE SUR LA VALEUR ÉCONOMIQUE

DE LA

SYRIE INTÉGRALE

La Syrie *intégrale* est celle qui s'étend du Taurus et de l'Anti-Taurus au Nord, à une ligne partant d'El-Arisch (1), sur la Méditerranée, et se dirigeant vers le port d'Akaba, au fond du golfe du même nom, échancrure de la mer Rouge, au Sud; de l'Euphrate, à l'Est, à la mer, à l'Ouest, et comprenant les vilayets suivants (2) :

Nom du Vilayet ou Mutessarifat (Mut.)	Nom du chef-lieu	Superficie en kmq. (approximat.)	Population (approximat.)	Densité de la population par kmq.
Adana.....	Adana.....	33.900	488.900	12
Alep.....	Alep.....	86.600	944.700	11
Beyrouth... ..	Beyrouth.....	16.000	727.400	45
Mut. du Liban..	Gouverneur général spécial résidant à Beyrouth et dans la montagne.....	3.100	500.000	161
Mut. de Jérusalem... ..	Jérusalem.....	17.100	382.000	22
Syrie.....	Damas.....	95.900	883.600	9
Mut. de Zor....	Ed Deir.....	78.000	81.400	1
	TOTAUX.....	338.600	4.008.000	

(1) Tous les noms propres de cette *note* figurent sur le croquis géographique qui l'accompagne.

(2) Ces chiffres sont empruntés à l'*Almanach de Gotha* pour 1915, très bien renseigné par l'ambassade d'Allemagne à Constantinople.

Pour la population des villes, nous empruntons certains chiffres à un article du général de Torcy (*La Géographie*, Mars et Juin 1913).

EK IV/d

Dans la mesure où il est possible de se fier aux statistiques turques, cette région comprendrait les populations urbaines suivantes :

	Environ		Environ
Damas (1)	250.000	Safed	25.000
Alep (1)	200.000	Naplouse	25.000
Beyrouth	140.000	Kerak	22.000
Jérusalem	84.000	St-Jean d'Acre	11.000
Ourfa	72.000	Essalt	10.000
Aïntab	70.000	Alexandrette	10.000
Marasch	68.000	Nazareth	10.000
Hama	60.000	Killis	10.090
Jaffa	55.000	Lattaquieh	8.000
Adana	50.000	Bethléem	7.000
Homs	50.000	Sour (Tyr)	7.000
Tripoli	32.000	Baalbeck	5.000
Gaza	30.000	Hasbeya	5.000
Caïffa	30.000	Tibériade	5.000
Saïda (Sidon)	25.000		
Antioche	25.000	Total	<u>1.401.000</u>

Ces chiffres de la population urbaine — (toute réserve faite sur leur exactitude) — ont de l'importance en ce sens que c'est dans les villes, et non dans les campagnes, que se trouve, pour le moment, la clientèle du produit manufacturé d'Europe. Si l'on met à part les régions de Smyrne et de Brousse, il paraît acquis que, bien que fort distantes les unes des autres, on ne rencontre nulle part ailleurs en Turquie d'Asie d'aussi grosses agglomérations de population que dans ce qui constitue géographiquement, administra-

(1) Ce sont les chiffres du Gotha et des rapports consulaires anglais. Le général de Torcy, dans ses « Notes sur la Syrie », ne leur donne que 175.000 et 125.000 habitants respectivement.